

G. Etényi Nóra

EGY REJTETT KAPCSOLATRENDSZER INFORMÁCIÓÉRTÉKE

A MAGYARORSZÁGI
EVANGÉLIKUSOK HELYZETE
JOHANN JOACHIM D'ORVILLE
(1633–1688) HESSEN-KASSEL
REZIDENSÉNEK REGENSBURGI
BIRODALMI GYŰLÉSÉRŐL
KÜLDÖTT JELENTÉSEIBEN

A magyarországi protestáns közösségek státusában I. Lipót császár nyílt abszolutizmusra törekvő hatalomgyakorlása idején, 1671 és 1681 között bekövetkezett radikális változás gyorsan és intenzíven jelent meg a Német-római Birodalom politikai nyilvánossága előtt.¹ A prédikátorok és iskolamesterek elleni 1674-es per nemzetközi hatása jelentős volt a diplomáciai szintek² mellett a nyomtatott kommunikációban is,³ a felekezeti

¹ Kutatásaimhoz köszönöm a Herder Institut für historische Ostmitteleuropaforschung, Institut Der Leibniz Gemeinschaft, Marburg ösztöndíját. A tanulmány bővebb változata megjelent magyarul: G. ETÉNYI Nóra: Nyomtatott hírek és kéziratok információk magyarországi evangélikus közösségek Johann Joachim D'Orville (1633–1688) hessen-kasseli diplomata regensburgi birodalmi gyűlésről küldött követjelentéseiben, in KÓNYA, Peter – KÓNYOVÁ, Annamária (szerk.): *Egyház és vallás a kora újkori Magyarországon*, Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity, 2020, 134–161.

² PÉTER Katalin: A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben, in Uő.: *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Budapest, Ráday Gyűjtemény, *A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai* 8, 1995, 200–210.; MURDOCK, Graeme: Responses to Habsburg Persecution of Protestants in Seventeenth Century Hungary, *Austrian History Yearbook*, 40. évfolyam, 2009, 37–52.; MIHALIK, Béla Vilmos: Sacred Urban Spaces in Seventeenth-Century Upper-Hungary, *Hungarian Historical Review*, 1. évfolyam, 2012/1–2, 22–48.

³ KOWALSKÁ, Eva: Exil als Zufluchtsort oder Vermittlungsstelle? Ungarische Exulanten im Alten Reich während des ausgehenden 17. Jahrhunderts, in BÄHLCKE, Joachim (Hrsg.): *Glaubensflüchtlinge: Ursachen, Formen und Auswirkungen frühneuzeitlicher Konfessionsmigration in Europa*, Berlin – Münster, LIT-Verl., *Religions- und Kulturgeschichte in Ostmittel- und Südosteuropa* 4, 2008, 257–276.; Uő.: Confessional Exile from Hungary in 17th

konfliktust a jelentős városi olvasóközönséggel rendelkező⁴ német nyelvű nyomtatott újságok is intenzív figyelemmel kísérték.⁵ Nürnbergi, augsburgi, hamburgi, berlini hetilapok, Frankfurt am Mainban és Lipcsében közzétett vásári füzetek Kassa, Eperjes, Lőcse, Sopron protestáns egyházi és világi elitjének válságos helyzetéről tudósítottak az 1670-es évek közepén. Angol, holland, svájci politikai publicisztikák mellett százötven különböző, Wittenbergben, Lipcsében, Jénában, Drezdában kiadott nyomtatvány ismertette a pozsonyi per körülményeit és következményeit.⁶

Az európai felekezeti konfliktusok nemcsak belpolitikai kérdésként, hanem szövetségeket befolyásoló tényezőként is megjelentek a nemzetközi nyilvánosság előtt. Az országhatárokat átlépő felekezeti összetartozás-tudat a politikai nyilvánosság előtt legitimációt jelentett, különösen a vesztfáliai béke után, mely önálló külpolitika kialakítását biztosította a választófejedelmeknek. A Habsburg uralkodónak figyelembe kellett vennie potenciális protestáns szövetségeseinek normarendszerét és a Német-római Birodalom felekezeti viszonyait az Oszmán Birodalommal s Franciaországgal várható nyílt konfrontáció miatt.

A magyar politikai elit nem rendelkezett önálló külpolitikával, mégis évtizedek alatt több társadalmi rétegnek sikerült külkapcsolatokat kiépíteni. A 17. század közepére a magyarországi protestáns értelmiségi réteg, prédikátorok, iskolamesterek, a szabad királyi városokat irányító világi elit külföldi iskoláztatása révén sokrétű nemzetközi információs csatornákkal rendelkezett, fejedelmi központok, birodalmi városok, egyetemek nyújtottak támogatást magyarországi peregrinusoknak. A Német-római Birodalomban sokrétűen használt egyetemi disputák és nyomtatott változataik a magyarországi protestáns elit társadalmi és politikai státusát is reprezentálták.⁷ A

Century Europe: The Problem of Mental Borders, in ELLIS, Steven G. – KLUSÁKOVÁ, Luďa (eds.): *Imagining Frontiers. Contesting Identities*, Pisa, Edizioni Plus, 2007, 229–242.

⁴ BÖNING, Holger: Eine Stadt lernt das Zeitunglesen. Leser, Auflagen und Reichweite der Hamburger und Altoner Zeitungen in der Frühzeit des Zeitungswesens, in MERZIGER, Patrick – STÖBER, Rudolf – KÖRBER, Ester Beate – SCHULZ, Michael (Hrsg.): *Geschichte, Öffentlichkeit, Kommunikation. Festschrift für Bernd Sösemann zum 65. Geburtstag*, Stuttgart, Steiner (Franz), 2010, 25–46.

⁵ SCHULTHEISS-HEINZ, Sonja: *Politik in der europäischen Publizistik. Eine historische Inhaltsanalyse von Zeitungen des 17. Jahrhunderts*, Stuttgart, Steiner (Franz), 2004.

⁶ MAKKAI László – FABINY Tibor – LADÁNYI Sándor (szerk.): *Galeria omnium sanctorum. A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete*, Budapest, Magyar Helikon, 1976.; IMRE Mihály: Consolatio és reprezentáció – mártírok vigasztalása Zürichben, *Studia Litteraria*, 51. évfolyam, 2012/3–4, 161–188.; BUJTÁS László Zsigmond: A pozsonyi véstörvényszékről és a gályarabokról szóló magyar szerzőktől származó könyvek sorsa a 17–18. századi holland nyomtatványokban, *Könyv és Könyvtár*, 25. évfolyam, 2003, 115–157.

⁷ Johann von Hellenbach körmöcbányai magyar szónoklata, in IMRE Mihály (szerk.): *Retorikák a magyar reformáció korából*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003, 455–466.; P. SZABÓ Béla: Magyarországiak politica-disputatio nyugat-európai egyetemeken a 17. században, in PÉNZES Ferenc – RÁCZ Sándor – TÓTH-MATOLCSI László (szerk.): *A szabadság felelőssége. Írások a 65. éves Dénes Iván Zoltán tiszteletére*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011, 276–308.; DÖRNYEI Sándor: Egy kis hungarica-csokor, in P. VÁSÁRHELYI Judit (szerk.): *Fata libelli: A nyolcvanéves Borsa Gedeon köszöntésére írták barátai és tanítványai*, Budapest, OSZK, 2003, 321–328.; MICHAEL, Philipp: Politica und Patronage. Zur Funktion von Widmungsadressen bei politischen Dissertationen des 17. Jahr-

protestáns templomok, iskolák, paplakok elvételeinek válsága idején olyan kapcsolatrendszerek váltak láthatóvá, melyek rejtett módon is folyamatosan figyelemmel kísérték a magyarországi protestánsok helyzetét.

Egy 1682-ben kiadott nagyméretű, röplapszerű képes mementó nem egyetlen kiemelt eseményről tudósított, hanem 1660-tól 1681-ig mutatta be a magyarországi protestánsok szabad vallásgyakorlatának egyre kedvezőtlenebbé váló állapotát.⁸ A rövid felirattal ellátott húsz kisméretű metszet közismert prédikátorok (Láni Mihály, Pilarik István, Steller Tamás) életében bekövetkezett töréseket s városi közösségek (Kassa, Pozsony, Besztercebánya) megpróbáltatásait idézte fel, melyekről korábban külön kötetek láttak már napvilágot.⁹ A képes összegzés középpontjában az 1674-es pozsonyi per emblematis eseménye látható, amikor a háromszáz jelen lévő perbe fogott prédikátor inkább a vértanúságot választotta, mint a katolikus hitre térést. A képsorozat a gályarabságra ítélt prédikátorok nápolyi kikötőig vezető útjának stációit is megörökítette. Az egyleveles alkotás a szász választófejedelmek drezdai metszgyűjteményében maradt fent, de megtalálható a császári udvar levéltári iratai között is, ahová valószínűleg követjelentések révén került be, bizonyítva a nyomtatvány politikai jelentőségét.¹⁰ Az 1682-ben ismeretlen helyen kiadott képsorozat utolsó metszete fegyveres konfliktust jelenített meg. A kép felirata is kiemelte, hogy az 1671 után elbocsátott végvári katonáknak és az egzisztenciájukat veszített köznemeseknek már tizenkét éve folyik a küzdelme a császári seregekkel.¹¹ A metszet nem utalt rá, de a Thököly Imre vezetésével egyre szervezettebb felkelés¹² negatív megítélésében

hunderts, in GINHART, Martin – KUNDERT, Ursula (Hrsg.): *Disputatio 1200-1800. Form, Funktion und Wirkung eines Leitmediums universitärer Wissenschaft*, Berlin – New York, De Gruyter, 2010, 231–268.

⁸ Denckwürdiger Abriess etlicher in Ungarn beziechneten Peronen und Oerthen derer in unterschiedlichen historischen Tractätlein gedacht wird wie dieselben im Jahr 1660 anfänglich durch eine particular 1674 abr durch eine allgemeine verfolgung mit vielfältigen treffen und blut vergiessen überzogen sind... vorgestellt Anno 1682. Kupferstichkabinett Dresden in Mappes B 1979 3. 12.

⁹ G. ETÉNYI, Nóra: Das Flugblatt als politische Erinnerungsstütze: zur Verfolgung ungarischer reformierter Prediger in den Jahren 1671–1681, in CZIRÁKI, Zsuzsanna – FUNDÁRKOVÁ, Anna – MANHERCZ, Orsolya – PERES, Zsuzsanna – VAJNÁGI, Márta (Hrsg.): *Wiener Archivforschungen. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas*, Wien, Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien, Ungarische Archivdelegation beim Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, 2014, 249–259.

¹⁰ SCHUMANN, Jutta: *Die andere Sonne: Kaiserbild und Medienstrategien im Zeitalter Leopolds I*, Berlin, Akademie Verlag, *Colloquia Augustana* 17, 2003, 126–127, 547.; G. ETÉNYI, Nóra: Das Flugblatt als politische Erinnerungsstütze, 249.

¹¹ FABINY Tibor: Religio és rebellió. Szempontok a gályarabság okainak teljesebb megértéséhez, *Theológiai Szemle*, 18. évfolyam, 1976/5–6, 148–153.; MAKKAI, László – BARTON, Peter F. (Hrsg.): *Rebellion oder Religion?: Die Vorträge des Internationalen Kirchenhistorischen Kolloquiums, Debrecen, 12. 2. 1976*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1977, 47–150.; BENCZÉDI László: *Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon, 1664–1685*, Budapest, Akadémiai Kiadó, *Értekezések a történeti tudományok köréből* 91, 1980.

¹² VARGA J. János: *Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682-1684-ben*, Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2007, 15–19.; KÖPECZI Béla: Thököly valláspolitikája és a nemzetközi

szerepet játszott a hol rejtett, hol nyílt török támogatás.¹³ A prédikátor per során is az egyik fő vádpont volt a határvidéki törökkel való együttműködés.¹⁴ A protestánsok szabad vallásgyakorlatáért fellépő városi polgárság és az uralkodóval fegyveresen szembeforduló katonák mozgalmának megkülönböztetése a térség összetett problémáinak beható ismeretét mutatja.

Az 1682-es röplap nem örökítette meg a válság megoldására tett lépéseket, pedig sok nyomtatvány ismertette, amikor a németalföldi államtanács utasítására de Ruyter admirális 1676. február 12-én kiszabadította a rabokat, május 2-án pedig II. János György szász választófejedelem kiváltotta őket. A képes összegzés azt sem jelezte, hogy I. Lipót 1681. április 28-ára országgyűlést hívott össze Sopronba, ahol végül I. Lipót december 30-án szentesítette a törvényeket, melyek korlátozottan, artikulus helyeket kijelölve, mégis biztosították a protestánsok számára hitük gyakorlását. Az 1681. május 21-én megnyitott soproni országgyűlést nagy nemzetközi figyelem övezte. A rendi és felekezeti konfliktusok rendezésének fontosságát a Bécsbe akkreditált angol és holland követek mellett Francesco Buonvisi pápai nuncius is képviselte.¹⁵ A soproni országgyűlésről a regensburgi birodalmi gyűlésre is sok kéziratos és nyomtatott, latin és német nyelvű beszámoló érkezett.¹⁶

Johann Joachim D’Orville (1633–1688), Hessen-Kassel fejedelemségét a regensburgi birodalmi gyűlésen képviselő diplomata követjelentései bizonyítják, hogy nemcsak az 1670-es évek nyílt felekezeti konfliktusa idején, hanem az 1680-as években, az Oszmán Birodalom elleni háború nagy erőpróbái alatt is hangsúlyosan és sokrétűen jelen volt a magyarországi protestánsok ügye a Német-római Birodalom politikai diskurzusaiban.

Johann Joachim D’Orville hessen-kasseli diplomata magyar vonatkozású jelentései

Hessen-Kassel súlyos veszteségeket szenvedett a harmincéves háború idején, de a dán királyi családdal és Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelemmel közeli rokonságban álló Károly (1654–1730) uralkodása alatt gyorsan prosperálásnak in-

közvélemény, in Uő.: *Tanulmányok a kuruc szabadságharcok történetéből*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004, 37–47.; Uő.: Thököly a külföldi közvéleményben, in Uő.: *Tanulmányok*, 48–92.

¹³ PAULER Gyula: A bujdosók támadása 1672-ben II., *Századok*, 3. évfolyam, 1869/2, 85–97, 87, 96–97.; MIHALIK Béla: Mehmed egri janicsár aga kassai követsége: A török és a törökösség az 1670-es évtized ellenreformációjában, *Keletkutatás*, 14. évfolyam, 2009, 129–138.; MICHELS, Georg B.: Az 1674. évi pozsonyi prédikátorper történetéhez. Protestáns lelkipásztorok harca az erőszakos ellenreformációval szemben, *Történelmi Szemle*, 55. évfolyam, 2013/1, 55–78.

¹⁴ S. VARGA Katalin: *Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve. Textus és értelmezés*, Budapest, Universitas Kiadó, *Historia litteraria* 24, 2008, 174–176, 178.

¹⁵ JÁSZAY Magda: A pápaság és a törökellenes felszabadító háborúk. Buonvisi bíboros küldetése, *Történelmi Szemle*, 43. évfolyam, 2001/3–4, 187–208.; R. VÁRKONYI Ágnes: *Europica varietas – Hungarica varietas*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994, 140.

¹⁶ Bischöflichen Zentralarchiv Regensburg OA GEN 1742 Diverse Reichstagsakten 1681-1700.

dult a fejedelemség.¹⁷ Hessen-Kassel sokfelől befogadta a felekezeti okokból menekülőket, így a nantes-i ediktum 1685. évi visszavonása után francia protestánsokat is.¹⁸ 1670 és 1720 között 25–30 hugenotta diplomata segítette német fejedelemségekben a kapcsolatépítést.¹⁹ Hessen-Kassel nemzetközi tekintélyét növelte, hogy tengeren és szárazföldön is képzett katonákkal küzdött az Oszmán Birodalom ellen, 1688-tól pedig a franciákkal szembeni hadszíntéren is.²⁰ A császárhű fejedelemség számára a protestánsok szabad vallásgyakorlata is alapvető értéket jelentett.

Hessen-Kassel felkészült követei a regensburgi birodalmi gyűlésen is intenzíven képviselték a birodalmi protestáns érdekeket.²¹ Johann Joachim D'Orville 1671-től haláláig, 1688-ig küldte lényeglátó jelentéseit a regensburgi birodalmi gyűlésről, mind a birodalmi, mind az európai változásokra érzékenyen reagálva.²² A hugenotta menekültként érkezett d'Orville-család tagjai a 16. század végétől Frankfurt am Main megbecsült polgárai közé tartoztak.²³ D'Orville apja és anyai nagyapja, Ludwig Camerarius (1573–1651) pfalzi kancellár is fontos szerepet játszott V. Frigyes cseh király emigráns hágai kormányában, majd 1642–1651 közötti emigrációban a svéd uralkodók német protestáns hatalmakkal kialakított kapcsolatában. D'Orville a marburgi egyetemen szerzett jogi doktorátust.²⁴ A marburgi egyetem a 17. század folyamán a magyarországi protestáns diákok körében is népszerű volt.²⁵ D'Orville

¹⁷ PHILIPPI, Hans: *Landgraf Karl von Hessen-Kassel 1654-1730. Ein deutschen Fürst der Barockzeit*, Marburg, Elwert [in Komm.], 1976, 12–30.; PELIZAEUS, Ludolf: *Der Aufstieg Württembergs und Hessens zur Kurwürde 1692-1803*, Bern – Frankfurt am Main, Peter Lang, 2000, 14–16, 23–38, 126–131.; SCHAICH, Michael: Information Professionals: Huguenot Diplomats in Later Stuart London and Their European Context, in LARMINE, Vivienne (ed.): *Huguenot Networks 1560-1780: The Interactions and Impact of a Protestans Minority in Europe*, London, Routledge, 2018, 75–92, 81.

¹⁸ EBERT, Jochen: Willkommene und ungebetene Gäste. Fremde in Kassel im 18. Jahrhunderts, in WUNDER, Heide – VANJA, Chrsitina – WEGNER, Karl-Hermann (Hrsg.): *Kassel im 18. Jahrhundert. Residenz und Stadt*, Kassel, Euregioverlag, 2000, 262–283.

¹⁹ SCHAICH: i. m., 77, 81.

²⁰ PELIZAEUS, Ludolf: *Der Aufstieg Württembergs und Hessens zur Kurwürde 1692-1803*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 2000, 14–16, 23–38, 126–131.

²¹ PELIZAEUS, Ludolf: Fürstlicher Gesandtenalltag hessischer und württembergischer Gesandter vom Zeitalter Ludwigs XIV. bis Napoleon: Theorie und Realität, *Bläzzet für deutsche Landesgeschichte*, 136. évfolyam, 2000, 165–198.; Uő.: *Der Aufstieg Württembergs*, 605–618.

²² LEHSTEN, Lupold von: *Die hessischen Reichstagsgesandten in 17. und 18. Jahrhundert*, Darmstadt – Augsburg, Hessische Historische Kommission, 2003, 311–315.; BRAKENSIEK, Stefan: Die Staatsdiener. Das Beispiel der gelehrten Räte an der Regierung Kassel, in WUNDER – VANJA – WEGNER: i. m., 350–374.

²³ BRAASCH, Ernst-Otto: Die Die Hugenottenfamilie d' Orville. Eine Auswahl ihrer bedeutenden Nachkommen als Beitrag zum Hugenotten-Gedenkjahr, *Hessischer Familienkunde*, Band 17, 1985, 311–314.; SCHAICH: i. m., 81.

²⁴ LEHSTEN: i. m., 313.; FRIEDRICH, Susanne: *Drehscheibe Regensburg. Das Informations- und Kommunikationssystem des Immerwährenden Reichstags um 1700*, Berlin, Akademie Verlag, *Colloquia Augustana* 23, 2007, 104.

²⁵ JUKUNDA, Nagy: *Ungarische Studenten an der Universität Marburg, 1571-1914*, Darmstadt – Marburg, Hessischen Historischen Kommission Darmstadt – Historischen Kommission für Hessen, 1974, 62–63.

ismereteit és kapcsolatrendszerét hosszabb kavallierstour tapasztalatával bővítette.²⁶ D'Orville 1666-tól Hessen-Kasselben udvari tanácsos volt, 1671-től titkos tanácsosként rezidens a birodalmi gyűlésen. D'Orville munkáját Niklas Wilhelm Göddäus (1646–1719) segítette, aki követségi tanácsosként 1680-ban Bécsbe, majd 1682 júliusától Regensburgba került. Göddäus előbb a regensburgi tanácsos, Johann Ludwig Prasch (1637–1690) lányát vette feleségül, majd D'Orville lányát.²⁷ D'Orville 1688. december 18-án hunyt el Regensburgban, s december 23-án temették el a Szentháromság-templomban.²⁸

Regensburg 1663-tól 1806-ig, az állandó birodalmi gyűlés idején, változó intenzitással, de a birodalmi bel- és külpolitika,²⁹ nemzetközi propaganda, reprezentatív európai politikai nyilvánosság kiemelkedő színterévé vált.³⁰ A 17. század utolsó harmadában kulcsfontosságú hírszerző, -termelő és -továbbító központként működött kéziratos és nyomtatott információkkal.³¹ A döntéshozásban mind lényegesebb időtényező miatt a diplomaták egyre intenzívebben használták az értékes külpolitikai információt sűrítő nyomtatott hetilapokat.³² A hetilapok kivonatolt híreiből készült publicisztikák a politikai-gazdasági következményeket is kiemelték,³³ tovább növelve a sajtótermékek politikai szerepét.³⁴ A regensburgi birodalmi gyűlésen nyomtatványként elsősorban hadi hírekhez lehetett hozzájutni,³⁵ kevesebb a direkt politikai röp-

²⁶ LEHSTEN: i. m., 313.; FRIEDRICH: i. m., 104.

²⁷ LEHSTEN: i. m., 274–283.; BRAKENSIEK: i. m., 358.

²⁸ RUSS, Klaus-Peter: *Begräbnisverzeichnis für den Friedhof der protestantischen Gesandten am Immerwährenden Reichstag (Gesandtenfriedhof) bei der Dreieinigkeitskirche in Regensburg für den Zeitraum 1641-bis 1787*, 2016 (1805), 38.

²⁹ FÜRNRÖHR, Walter: *Der immerwährende Reichstag zu Regensburg. Das Parlament des Alten Reiches. Zur 300-Jahrfeier seiner Eröffnung 1663*, Regensburg – Kallmünz, M. Lassleben, 1987.; TISCHER, Anuschka: Der immerwährende Reichstag als Forum öffentlicher Kriegsdiskurse in den ersten Jahrzehnten seiner Entstehung, in RUDOLPH, Harriet – SCHLACHTE, Astrid (Hrsg.): *Reichsstadt, Reich, Europa. Neue Perspektiven auf den Immerwährenden Reichstag zu Regensburg (1663-1806)*, Regensburg, Schnell & Steiner, 2015, 253–265, 262–264.

³⁰ MEIXNER, Christoph: Regensburg, in ADAM, Wolfgang – WESTPHAL, Siegrid (Hrsg.): *Handbuch kultureller Zentren der Frühen Neuzeit. Städte und Residenzen im alten deutschen Sprachraum*, Berlin – Boston, De Gruyter, 2012, 1695–1754.; MAURER, Michael: Europa als Kommunikationsraum in der Frühen Neuzeit, in HERBST, von Klaus-Dieter – KRATOCHWILL, Stefan (Hrsg.): *Kommunikation in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt a. M., Peter Lang, 2009, 11–24.; ARNDT, Johannes: Die europäische Medienlandschaft im Barockzeitalter, in DINGEL, von Irene – SCHNETTGER, Matthias (Hrsg.): *Auf dem Weg nach Europa. Deutungen, Visionen, Wirklichkeiten*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2010, 25–39.

³¹ FRIEDRICH: *Drehscheibe Regensburg*.

³² FRIEDRICH, Susanne: 'Zur Rechten Zeit' – Die temporale Struktur von Kommunikation am Immerwährenden Reichstag, in RUDOLPH – SCHLACHTE: i. m., 287–308.

³³ Uo., 305–308.; RUDOLPH, Harriet: Der Reichstag als Hort der „deutschen Freiheit“ Reichsverfassungsbilder als Medien des Wissenstransfers im „Atlas Historique“ der Gebrüder Châtelain, in UÖ. – SCHLACHTE: i. m., 309–336.

³⁴ BELLINGRADT, Daniel: *Flugpublizistik und Öffentlichkeit um 1700. Dynamiken, Akteure und Strukturen im urbanen Raum des Alten Reiches*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2011, 11–24.

³⁵ MEIXNER: i. m., 1748–1749.; DRUCKER, Michael: *Bürger und Bücher: Die Bibliothek der Reichsstadt*

irat, bár Hollandiából és Franciaországból is érkeztek pamfletek.³⁶ A kéziratos újságok exkluzív híreik miatt voltak népszerűek.³⁷

D'Orville szisztematikusan gyűjtötte a Magyar Királyságra vonatkozó híreket. Árnyaltan és sokrétűen látta a belpolitikai konfliktusokat 1671-től, Nádasdy Ferenc országbíró kivégzésétől Thököly Imre fellépésén át az 1687-es országgyűlésig. Értő módon közvetítette a török háború kitörésének előzményeit, majd a katonai erőviszonyok gyors változását. D'Orville a török háború nyomtatott híráradatában is gyűjtötte a többségében kéziratos híreket a magyarországi evangélikusok hitgyakorlásának lehetőségeiről.

Johann Joachim d'Orville regensburgi rezidens három-négyoldalas jelentésekben értékelte a beszerzett információkat, melyeket négy-öt kéziratos és nyomtatott melléklettel támasztott alá. D'Orville jelentéseihez elsősorban hannoveri, regensburgi és müncheni nyomtatott hetilapokat mellékel. A marburgi levéltár 16–17. századi kéziratos és nyomtatott újsággyűjteményében 1671-ből legnagyobb számban Europäische Freytags és Europäische Montags Zeitung példányai maradtak fent, melyeket Hannoverben adott ki hétfőn és pénteken Georg Friedrich Grimen (1635–1690). A főként velencei, párizsi, kölni, koppenhágai, brüsszeli, hágai, amszterdami és augsburgi híreket közlő kiadványban a bécsi értesülések révén sokoldalú kép rajzolódott ki a magyarországi és erdélyi helyzetről, a török határterületekről, 1668 és 1673 között a felső-magyarországi felekezeti és gazdasági viszonyokról.³⁸ 1671-ben februártól májusig hetente jelentek meg érdemi információk a magyar főnemesek elleni eljárásról, Nádasdy Ferenc országbíró több szekérnyi ingóságának Bécsbe szállításáról és kivégzésének körülményeiről. A hetilapból a főnemesi összeesküvés felszámolása mellett a protestáns köznemesség és városi polgárság krízise is kibontakozott. Az újság a rendi intézmények helyett létrehozott új hivatal, a gubernium megalakításáról is beszámolt, tudósított a Caspar von Ampringen által vezetett bizottság ünnepélyes pozsonyi bevonulásáról. A köznemes Bónis Ferenc 1671. április 30-i pozsonyi kivégzése is szerepelt az Europäische Freytags Zeitung május 19-i számában.³⁹ A hetilap érzékeltette Rottal János, Szelepcsényi György esztergomi érsek s az özvegy Rákóczi-né (Báthory Zsófia) felső-magyarországi befolyását. Az 1671. augusztus 6-i szám ar-

Regensburg. Ausstellungskatalog, Regensburg, Staatliche Bibliothek, 1999, 7–12.

³⁶ FRIEDRICH: *Drehscheibe Regensburg*, 206–222.

³⁷ ARNDT, Johannes: *Herrschaftskontrolle durch Öffentlichkeit. Die publizistische Darstellung politischer Konflikte im Heiligen Römischen Reich 1648-1750*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2013, 63–75.

³⁸ Hessisches Landesarchiv. Hessisches Staatsarchiv, Marburg (a továbbiakban: HStAM) 4 g Zeitungen 74 Europäische Freytags Zeitung, Europäische Montags Zeitung, Wöchentliche Appendix.; RESKE, Christoph: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2007, 353, 499.

³⁹ HStAM 4 g Zeitungen 74 Europäische Freytags Zeitung Num XXII. Wien, den 19. May, Appendix XXII. Wien, den május 24.

ról tudósított, amikor Nádasdy Ferenc, Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc kivégzésének hivatalos bécsi beszámolója a Cosmerovius kiadónál napvilágot látott.⁴⁰

A hessen-kasseli rezidens következetesen jelölte kéziratossági információinak a forrását. D'Orville megbízható értesítéseket kapott Hessen-Kassel bécsi ügyvivőjétől, Johann Jonas Schrimpf-től.⁴¹ A művelt evangélikus Johann Jonas Schrimpf 1649 és 1696 között tevékenykedett Bécsben ágensként, majd rezidensként, elsősorban a szász választófejedelmet és a württembergi fejedelemséget képviselte,⁴² de emellett más evangélikus felekezetű birodalmi városok, így Bréma, Nördlingen, és Kempen,⁴³ valamint Regensburg és Nürnberg érdekeit is érvényesítette. Regensburg városa Jonas Schrimpf bécsi ágensnek évente száz birodalmi tallért fizetett a bécsi hírekért és képviselőért.⁴⁴ Schrimpf intézte a császári udvarban az általa képviselt területek nagy nyomdájának, kiadóinak privilégium kérelmét. Schrimpf értesüléseinek értékét növelte, hogy 1649-től 1696-ig folyamatosan látta a magyarországi változásokat a Habsburg uralkodó és a magyar rendek viszonyában, és a török háború vonatkozásában. Kiterjedt kapcsolatrendszer épített ki a magyarországi evangélikus köznemekkel és városi polgárokkal. Jonas Schrimpf az 1650-es évektől tartott fent intenzív kapcsolatot az agilis Vitnyédi István soproni ügyvéddel (1612–1670), akitől soproni híreket és szóbeli üzeneteket kapott.⁴⁵ Vitnyédi tehetséges evangélikus ifjárnak kért a bécsi ágensen keresztül a württembergi fejedelemtől ösztöndíjat tübingeni és a strassburgi tanulmányokhoz,⁴⁶ ami még az 1680-as években is hatékony összeköttetést jelentett.⁴⁷

⁴⁰ HStAM 4 g. Zeitungen NUM XXXIII. 1671. augusztus 6. Nunmehr ist eine Ausführliche und warhafftige Beschreibung mit allergnädigsten Befehl Ihr. Kayesrl. May. gedruckt heraus wie nemlich mit denen Criminap-Processen undd darauf erfolgten Execution wider die drey Grafen Frantz Nadasdy, Peter Serini und Franz Christoph Frangepani eygentlich hergangen sey.

⁴¹ HStAM 4 e 1518 1684. január 24.; PHILIPPI: i. m., 54–74.

⁴² MATZKE, Judith: *Gesandtschaftswesen und diplomatischer Dienst Sachsens 1694–1763*, Leipzig, Leipziger Universitätsverlag, *Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde* 36, 2011, 142.

⁴³ DORFNER, Thomas: Diener vieler Herren Die Reichs-Agenten am Kaiserhof (1558–1740), *Poetastas*, 10. évfolyam, 2017, 87–101, 94–95.; KEBLUSEK, Marika: Introduction, in Uő. – NOLDUS, Badelock Vera (eds.): *Double Agents. Cultural and Political Brokerage in Early Modern Europe*, Leiden – Boston, Brill, 2011, 1–9.

⁴⁴ Stadtarchiv Regensburg (a továbbiakban: StAR) Cameralia Hauptrechnung der Stadt Regensburg Cam 136. fol. 9., 67. (1685) Okt. 12. Cam 137. (1686) fol. 9. 23. Nv 1686. Cam 138 (1687) f. 9. Cam 140. (1690) f. 87–169.

⁴⁵ Hauptstaatsarchiv Stuttgart. (a továbbiakban: HStS) Württembergische Gesandtsberichte und Gesandtschaftsakten A 16 a Bü 122 Schrimpf Wien 1659. Jan. 19/29 179., A 16 a Bü 124 Schrimpf Wien 1661. Jan.-Dez. Aug. 14/24. 319.

⁴⁶ HStS. Württembergische Gesandtsberichte und Gesandtschaftsakten A 16 a Bü 124 Schrimpf Wien 1661. Jan.-Dez. Juny. 12/22. 310.

⁴⁷ G. ETÉNYI, Nóra: Protestant „Athleta Christi” in the Propaganda of the Great Turkish War: The Demise of Georg Friedrich Duke of Württemberg at Kosice, 1685, *Historical Studies on Central Europe*, 1. évfolyam, 2021/1, 97–128.

Az evangélikus többségű birodalmi városban, Regensburgban⁴⁸ az evangélikus követségek is együttműködtek. Fontos központnak számított a szász választófejedelem követsége az „Újplébánia” templomnál lévő téren.⁴⁹ D’Orville Nürnberg birodalmi város követének, Dr. Georg Sigmund Richternek (1645–1711) is adott át érdemi információt, bár Richter elsősorban Augsburg város követeivel tartott fent szoros kapcsolatot.⁵⁰ A nürnbergi követ is figyelemmel kísérte a magyarországi evangélikusok helyzetét,⁵¹ bár más információi voltak, mint a hessen-kasseli rezidensnek, aki több kézíratos információhoz jutott hozzá. Amikor 1685. október 18-án XIV. Lajos visszavonta a nantes-i ediktumot, akkor néhány hónap alatt százezer francia hugenotta emigrált elsőik között Hessenbe, frank területekre és Brandenburgba. Hatalmas nemzetközi vita bontakozott ki, a felekezeti-politikai és gazdasági következményeket egyaránt elemezve.⁵² D’Orville Regensburgból nézve mégis azt a következményt emelte ki, hogy Buda 1686-os ostromához a brandenburgi választófejedelem is küldött segélyhadakat. A nürnbergi követ viszont már 1685. november 23-án küldte jelentésében a brandenburgi választófejedelem 1685. október 29-én Potsdamban közzétett 14 pontos pátensét az előzőtt francia protestánsok letelepítéséről.⁵³

D’Orville Regensburgban sok érdemi információt kapott a császári követektől, s rendszeresen mellékelte bécsi kézíratos jelentéseket. Sokszor említette hírforrásként az osztrák követet, Dr. Johann von Scherert is. Közvetlen kapcsolatban állt a Regensburgban született Gottlieb Amadeus von Windischgrätzzel (1630–1695), aki 1682-ig az evangélikus felekezethez tartozott. Windischgrätz az 1680-as években jelentős befolyással rendelkezett a birodalmi gyűlésen. 1677 és 1683 között is többször tartózkodott Regensburgban, 1682-es katolizálása után egyre fontosabb rangot kapott a császári követségben.⁵⁴ D’Orville-t 1685-ig segítette, hogy a *Kurfürstenrat*ban a mainzi, a kölni, a trieri, a brandenburgi s a pfalzi választófejedelem politikája jól

⁴⁸ HAUSBERGER, Karl: Zum Verhältnis der Konfessionen in der Reichsstadt Regensburg, in ANGERER, Martin – GERMANN-BAUER, Peter – TRAPP, Engen (Hrsg.): *450 Jahre Evangelische Kirche in Regensburg. 1542–1992*, Regensburg, Museen der Stadt Regensburg, 1992, 153–163.

⁴⁹ KUBITZA, Michael: Regensburg als Sitz des Immerwährenden Reichstags, in SCHMID, von Peter (Hrsg.): *Geschichte der Stadt Regensburg*, Band I., Regensburg, Verlag Friedrich Pust, 2000, 148–162, 157.

⁵⁰ FRIEDRICH: *Drehscheibe Regensburg*, 199–201, 203.

⁵¹ StAN Reichstagsakten 310 (1684. -Apr) fol 8 (1684. April. 15.) „*Resolutio Caesare et regiae comission Gravamina Civitatis Soproniensis de dato Posonii 28 Febr. 1684 melléklet Johannes Maholány 1684 febr 28 mellette Copia Decreti Ceaserae Regiaeque Deputationis pro liberatione captivorum evangelicorum Ministrorum in praesenti Conventu Posoninsi die 28 Febr 1684.*”

⁵² MÜHLING, Christian: *Die europäische Debatte über den Religionskrieg (1679-1714). Konfessionelle Memoria und internationale Politik im Zeitalter Ludwigs XIV.*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, *Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz* 250, 2018, 245–291.

⁵³ StAN Reichstagsakten Nürnberg 314 (1685. Nov – 1686. März) 1685. Nov 23 Chur-Fürstlich Brandenburgisches Edict worinnen enthalten Alle Berichtungen Freyheit und Privilegien welche Ihro Chur Fürstl Durch Reformierten Religion zugetahn Franzosen so sich dero Landen niederlassen wollen zu gönnen versprechen Geben Postdam den 29 Ock 1685.

⁵⁴ FÜRNROHR: i. m., 115–116.; FRIEDRICH: *Drehscheibe Regensburg*, 257.

szervezett együttműködést mutatott, melyről a birodalmi publicisztikák a „mainzi választófejedelem pártjaként” írtak 1684-ben.⁵⁵ 1679–81-től új fejezetet nyitott a császár és a választófejedelmek politikai erőviszonyában a Bécs ellen várható török támadás veszélye.⁵⁶

D’Orville az 1681-es soproni országgyűlésről és a protestánsok helyzetéről

Hessen-Kassel regensburgi rezidense sokrétű információkkal rendelkezett az 1681-es soproni diéta politikai jelentőségéről.⁵⁷ D’Orville pontosan látta, hogy milyen összetett problémára kell megoldást találni az újabb török háborút megelőzően. Az 1681-es soproni országgyűlés összehívása, a nádorválasztás, a gubernium felszámolása kompromisszumot jelentett az uralkodó és a rendek viszonyában.⁵⁸ Az 1681. május 22-én megnyitott soproni diétáról D’Orville júliusban küldte tovább Regensburgból az első hosszabb jelentést, hangsúlyozva, hogy a protestánsok helyzetének rendezése az egyik legfontosabb cél.⁵⁹ Arról is beszámolt, hogy a június közepén megválasztott nádor, Esterházy Pál meghívta Thököly Imrét és híveit az országgyűlésre. D’Orville mellékelte június végi soproni beszámolója részeként a magyarországi protestánsok I. Lipótnak és a nádornak átnyújtott, sérelmeiket összefoglaló június 22-i emlékiratának másolatát.⁶⁰ Júliusi levelében szerepelt az a fontos információ is, hogy a császári udvarban 1670 és 1690 között tevékenykedő holland követ, Gerard Hamel Bruyninx (1616–1691) is megérkezett Sopronba.⁶¹ D’Orville augusztus 18-i levelében reményét fejezte ki, hogy megegyezés születik, bár arról is tudósított, hogy Kollonich Lipót (1631–1707), a későbbi bíboros és érsek, ekkor bécsújhelyi püspök

⁵⁵ FRIEDRICH: *Drehscheibe Regensburg*, 256–257.

⁵⁶ ANGERMEIER, Heinz: Die Reichskriegsverfassung in der Politik der Jahre 1679–1681, in Uő.: *Das alte Reich in der deutschen Geschichte: Studien über Kontinuitäten und Zäsuren*, München, De Gruyter, 1991, 420–448.

⁵⁷ HStAM. Reichstags-Relationen Hessen, Kassel Bericht 1681. Juli-Sept. 4 e 1508.

⁵⁸ ZSILINSZKY Mihály: *Az 1681. évi soproni országgyűlés történetéhez*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1883.; IVÁNYI Emma: Közvetítési kísérletek a bécsi udvar és Thököly között, in BENCZÉDI László (szerk.): *A Thököly-felkelés és kora*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983, 129–150, 130.; KALMÁR János: Thököly önálló diplomáciájának kezdetei 1678–1679. Adalékok a felkelés török orientációjának indítékaihoz, in BENCZÉDI: *A Thököly-felkelés és kora*, 155–162, 156.

⁵⁹ HStAM 4 e 1508 1681. július 4.

⁶⁰ HSTAM 4. e. 1508. július Supplicatio Sacratissima Caesar Regiae Majsetatis per statum Evangelicum Negostaedy porrecta

⁶¹ HStM 4 e 1508 július 14/24.; ANGYAL Dávid: A bécsi hollandi követek jelentései 1670–1697, *Budapesti Szemle*, 58. évfolyam, 1930, 219. kötet, 150–155, 154–155.; TÓTH Endre: Hamel Bruyninx a soproni országgyűlésen, *Teológiai Szemle*, 2. évfolyam, 1926/1–2, 678–709.; BUJTÁS László Zsigmond: Egy kálvinista holland diplomata Bécsben (1670–1690) Gerard Hamel Bruyninx, a magyar protestánsok buzgó védelmezője, in PÁLFI József (szerk.): *Kálvinista vonások a magyarok lelki arcán*, Debrecen – Nagyvárad, Hatvani István Teológiai Kutatóközpont – Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Partiumi Keresztény Egyetem, 2015, 27–42.; Uő.: Magyar vonatkozású levelek Gerard Hamel Bruyninx levelezéséből (1676–1677), *Lybus*, 2015, 171–186.

a soproni templomi szószékről protestánsokat sértő, gúnyoló prédikációt tartott.⁶² A hessen-kasseli követ Eleonora Magdalena Theresia császárné magyar királyné-vá koronázásáról nem számolt be hosszan, holott a ceremónia és az arról készült részletes, nyomtatott leírás a Magyar Királyság rendjei és a Habsburg-dinasztia új kompromisszumát hangsúlyozta.⁶³ A királyné december 9-i koronázásról több röplap is napvilágot látott,⁶⁴ Johann Martin Lerch bécsi metszete és a velencei származású bécsi kiadó, udvari nyomdász, Peter Paul Vivien igényes képes tudósítása.⁶⁵ Sopron nyilvános városi tereiben is megjelent a Habsburg uralkodók reprezentációja, az 1676-os soproni tűzvész után újjáépített tűztornyon látható kétféjű sas.⁶⁶ D’Orville nem mellékelte jelentéseihez metszetes röplapokat. A hessen-kasseli követ jelentésében arra utalt, hogy József trónörökös utazását engedélyezték az udvari orvosok, így az ő koronázásának lehetősége is felmerült.⁶⁷

D’Orville s titkára, Göddäus az 1681-es országgyűlést követően is rendszeresen jelentettek a magyarországi evangélikusok helyzetéről, a hitgyakorlás lehetőségeiről, elsősorban soproni evangélikusoktól szerzett hírek alapján.⁶⁸ Az információszerzést segíthette Justus Eberhard von Passer (1652–1733), Hessen-Darmstadt későbbi, 1692-es és 1704-es bécsi követe, aki a császárváros életéről nyújtott sokoldalú kép mellett a magyarországi politikai viszonyokról is érdemi ismeretekkel rendelkezett. Passer már giesseni, prágai és bécsi képzése során járt Pozsonyban és Sopronban 1672 körül, majd 1680 és 1683, 1685 és 1688 között.⁶⁹

D’Orville 1682 őszén a soproniak azon követeléséről is beszámolt, hogy a városi tanácsban csökkentsék a katolikusok arányát, s a városbíró evangélikus is lehessen.⁷⁰

⁶² HStM 4 e 1508. augusztus 18. Die päpstliche Clerisey ist allzuhart und soll der Bischof von Col-lonitsch über die anzügliche Predigt oder vielmehr invective deden die Protestierende woraus ich anlangst einige Latainsischen exeptca welche er als...

⁶³ PÁLFFY Géza: Két elfeledett hungarikum keletkezéséről. Johann Probst munkái az 1681. évi soproni királyné-koronázásról és országgyűlésről, in NYERGES Judit – VERÓK Attila – ZVARA Edina (szerk.): *MONOKrphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, Budapest, Kossuth Kiadó, 2016, 554–567.

⁶⁴ PAAS, John Roger: *The German Political Broadsheet 1600-1700*, Volume 10, 1671-1672, Wiesbaden, Harrassowitz, 2010, P-3260, P-3261, P-3266, 348, 349, 354.

⁶⁵ RÓZSA György: Daniel Suttinger soproni látképe 1681-ből, *Művészettörténeti Értesítő*, 47. évfolyam, 1998/1–2, 137–141.; PÁLFFY Géza: A magyar királynék koronázása a mohácsi csatát követő időszakban, *Veszprémi Szemle*, 17. évfolyam, 2015/4, 3–25.

⁶⁶ SERFŐZŐ Szabolcs: „A kétféjű sas szárnyainak oltalmában.” A Habsburg uralkodók reprezentációja a kora újkori Sopronban, *Soproni Szemle*, 74. évfolyam, 2020/3, 294–344.

⁶⁷ HStAM 4 e 1508 1681 július 4.... vergangene Mittwoch denen Erzherzoglichen Prinz Joseph das erste mahl bey der Kayserl. zu reisen erlaubet. Jederman verwunderung sehr frisch gewesen, dass er also zum Ungerl. König bald dörrffen gekrönet werden.

⁶⁸ HStAM Reichstags-Relationen Hessen, Kassel bericht 1681 Juli-Sept.

⁶⁹ BAUR, Ludwig: *Berichte des Hessen-Dramstädtischen Gesandten Justus Eberhard Passer an die Land-gräfin Elisabeth Dorothea: Über die Vorgänge am Kaiserlichen Höfe und in Wien von 1680 bis 1683*. (Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen, 1867). Passer, Justus Eberhard von, in *Hessi-sche Biografie*, URL: <https://www.lagis-hessen.de/pnd/1218374775> Utolsó letöltés: 2020. 03. 19.

⁷⁰ HStAM 4 e 1512. 1682. június 12. „Zu Oedenburg haben die Catholische nebst denen Evangeli-

D'Orville értesülései ismét kulcsfontosságú problémára vonatkoztak. Kollonich Li-pót, aki 1672–1684 között a Magyar Kamara elnökeként erős kézzel irányította a szabad királyi városok vezetésének átalakítását, a soproni városi tanácsban már 1673-tól elérte a meglévő evangélikus többséggel szemben a katolikusok arányának növelését, az egyetemet végzett jogtudó elitet kiszorítva az állam számára megbízhatónak tekintett, akár képzetlen, katolikusok javára.⁷¹ Kamarai tisztviselők, mint Matthias Strauss vámos és Tallián Péter harmincados kerültek a városvezetésbe 1677 és 1680 között polgármesteri székbe Kollonich nyomására. A 17. század végén a képzett evangélikus elit még vissza tudta nyerni korábbi befolyását Sopronban.⁷² A hesseni követ Kollonich szerepét nemcsak a felekezeti konfliktusok kapcsán követte figyelemmel, hanem a szabad királyi városok mindennapjaiban szintén alapvető változást eredményező kamarai elnöki tevékenységét is. D'Orville arról is beszámolt, hogy Kollonich milyen hatékonyan működött együtt a Georg Ludwig von Sinzendorf gróf (1616–1681) 1680. októberi bukását követően az Udvari Kamara elnökévé választott Christoph Abele von Lilienberggel (1628–1685), aki Bécs védelmének megszervezésében gazdasági szempontból játszott kulcsszerepet.⁷³ D'Orville 1682 őszén részletesen tudósított a magyarországi katonai és politikai viszonyokról, az 1681-es soproni országgyűlési végzések végrehajtásának módjáról, elsősorban Pápa, Veszprém, Pozsony és Sopron környékének felekezeti kríziseiről.⁷⁴ A hesseni követ a dunántúli mellett felső-magyarországi protestáns kapcsolatokkal is rendelkezett, így továbbított egy kassai „megbízható igaz baráttól” érkezett, név nélküli jelentést,⁷⁵ sőt a brandenburgi választófejedelem követétől, Wolfgang von Schmettautól (1648–1711) is többször kapott kassai protestánsoktól érkezett beszámolót. Regensburgban letelepedett magyarországi exulánsokkal való kapcsolatra azonban nem utaltak levelei.

D'Orville az uralkodóval fegyverrel is szembeforduló magyarországi „rebellisekről” a török háború árnyékában negatívan számolt be, mégis, amint a mellékletként küldött hetilapok is bizonyítják, hogy széles kontextusban látta a belpolitikai krízis okait. Thököly Imréről már 1671-es Lengyelországba meneküléséről továbbított értesüléseket, s apja, Thököly István, Erdély és Felső-Magyarország protestáns közne-

schen einen Richter eingesezet dem hat aber der Bischoff Collinitzsch wiederum abzischaffen und einen andern an den Platz zustellen sich angemachet.”

⁷¹ H. NÉMETH István: Az állam szolgálja vagy a város képviselői? A központosító várospolitikai hatása a soproni politikai elit átrendeződésére, *Soproni Szemle*, 61. évfolyam, 2007/2, 125–141.

⁷² Uo., 133–134.

⁷³ NEWALD, Johann: *Beiträge zur Geschichte der Belagerung von Wien durch die Türken im Jahre 1682*, URL: https://books.google.hu/books?id=W1Kc1kJQxMC&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=Christoph%20Abele%20von%20Lilienberg&f=false Utolsó letöltés: 2025. 10. 08., 4–19, 29.

⁷⁴ HSTM 4 e 1513 Berichte aus Reichstag Regensburg 1682. 1682. október 5.

⁷⁵ HSTM 4 e 1512. 1682. aug. 21. A Bécsben lévő holland követ, Gerard Hamel Bruyninx esetében is hasonló jelenség figyelhető meg, hogy a könnyebben kiépíthető dunántúli kapcsolatok mellett, részben az 1671–1681 között exulánssá vált protestáns iskolamesterek és prédikátorok révén felső-magyarországi kapcsolatai is kiterjedtek. Vö: BUJTÁS: Egy kálvinista holland diplomata Bécsben, 171–186.

messége között az 1663–64-es török elleni háborúban vállalt közvetítő szerepét is számontartotta.

Regensburgban 1681–82-ben hatalmas mennyiségű kéziratot és nyomtatott hírhoz lehetett hozzáférni Thököly Imre növekvő katonai és politikai befolyásáról.⁷⁶ D'Orville is sok részlettel számolt be a csúcspontokról, az 1682-es év nagy sikereiről, Kassa elfoglalásáról, majd 1682 szeptemberében a Füleknél kapott, szultán általi elismerésről, felségjelvényekről. D'Orville a Fülel elleni ostromról is többször tudósított, augusztus 25-én és szeptember elején keltezett levelében összességében reális képet nyújtva az ostrom erőviszonyairól. A körülzárt várat augusztus 25-étől ágyúzták, szeptember 3-ától többször rohamozták a Thököly és Ibrahim pasa által irányított hadak, melyek szeptember 2-án erdélyi segélycsapatokkal kiegészültek. A követ jelentése szerint három roham után adta meg magát a három-négyezer fős őrség a harmincezres ostromló hadnak.⁷⁷ D'Orville a lengyel királyságból érkezett hírekből is tájékozódott, kiemelt figyelemmel kísérte a Lengyel Királyságban lévő francia követ, Nicolas Marie Vitry tevékenységét. A hesseni követ Regensburgból érdemi értesülésnek ítélte, hogy III. János lengyel király egy török elleni háború lehetőségét látja a felső-magyarországi helyzetben. D'Orville a magyarországi elégedetlenség Franciaországból kapott pénzsegélyeiről is tudósított 1682 szeptemberében,⁷⁸ de december elején is visszatért rá lengyelországi értesülések alapján.⁷⁹ A hesseni követ a birodalmi hadi potenciált is igyekezett felmérni. 1682. szeptember 28-i jelentése után egy nyomtatványt mellékel a bajor választófejedelmi sereg mustrájáról, ahol 9464 gyalogos és 3200 lovas vonult fel, de mindennel együtt 15000 katonát számoltak.⁸⁰ A bajor haderő 1683-as müncheni seregszamlájáról készült képes beszámolóból Regensburg városa is rendelt Franz Maximilian von Sengerntől.⁸¹

D'Orville 1682. október 19-én bécsi hírek alapján arról számolt be, hogy sikerül Thökölyvel megegyezni, ami Bécs és Isztambul elhidegülő viszonyát is rendezheti, elodázva a háborút.⁸² 1682. október 23-i jelentéséhez azonban már egy hosszú olasz

⁷⁶ Bischöfliches Zentralarchiv Regensburg OA GEN 1742 Diverse Reichstagsakten 1681–1700.

⁷⁷ VARGA J. János: Thököly Imre esztendeje: 1682, *Történelmi Szemle*, 47. évfolyam, 2005/3–4, 347–371, 361.

⁷⁸ HStM 4 5 1612. 1682. szeptember 4. „auch Nachricht haben dass der König in Pohlen ertschlagen seye dafern es auf Ungarn ge solte gleichfals gegen di Türken die Waffen zu greiffen und soll dieser König als er erfahren das noch kurlich der König in Franckreich denen Malcontenten eine grosse Summa gelds durch seiner Bedienter...”; BÉRENGER, János: A francia politika és a kurucok (1676–1681), *Századok*, 110. évfolyam, 1976/2, 273–293, 290.; VARGA: Thököly Imre esztendeje, 348.

⁷⁹ HStAM 4 e 1512. 1682. október 30. Wie beylagen C Sendbrief so vor Franckreich Ministris an dem Türckischen Hoff so an den Teckely in favor dem dessein geschreiben und in Pohlen intercyssit worden sey solle wobey auch dei dessfals vor dem Kays. Residenten in Pohlen in Gewart der Königl. Franz Ministris geschehen proposition annectriert.

⁸⁰ HSTM 4 e 1512 1682. szeptember 28.

⁸¹ StAR Cam (1683) 134. f. 150. 1683. Den 12 Jan. Franz Maximilian von Sengern wegen eines bey wohl Edlen Rath übergebenen Kupferstück worauf die Musterung zu München der Chur Bayerischen Völkern praesentiert wird Ehrung geben worden 1 R 30 kr.

⁸² HSTM 4 e 1513 1682. Október19. „Was die Ordinari Wiener Post mitgebracht gehabt Sub B

nyelvű tudósítást csatolt, mely alapján 1682 végén Thököly megkoronázásáról is beszámolt.⁸³ Bár kételkedett a hír valódiságával kapcsolatban, mégis lerajzolta Thököly koronáját, a furcsa fejedelmi süveget.⁸⁴ A rajz egyezik Philipp Sanseverino Saponara, a Scherffenberg-ezred, Sárospatak s Szatmár parancsnokának⁸⁵ jelentésében megörökített „süveges koronával”.⁸⁶ 1681 és 1682 folyamán protestáns német területeken sok Thököly-portré és -életrajz jelent meg, a vallásszabadság védelmezőjeként ábrázolva Thökölyt, ezek a nyomtatványok azonban nem kerültek be a birodalom katonai érdekeit is szem előtt tartó hesseni követ jelentéseibe. D’Orville is sok részlettel számolt be a csúcspontokról, az 1682-es év nagy sikereiről, Kassa elfoglalásáról, majd 1682 szeptemberében a Füleknel kapott szultáni elismerésről. A süveges korona széles körben elterjedt információja azonban fontos szerepet játszott abban, hogy 1685-ben olyan sok képes beszámoló vizualizálta Thököly „trónvesztését”.⁸⁷

D’Orville érzékelte, hogy Bécs sikertelen török ostroma, majd az offenzíva milyen nagy fordulatot hozott a magyarországi politikai erőviszonyokban. A török elleni háború eseményei közepette is gondosan figyelemmel kísérte Thököly lépéseit. 1684 tavaszán többször tudósított a lengyel uralkodó közvetítési kísérletéről.⁸⁸ XIV. Lajos erdélyi követe, Du Vernay Boucault⁸⁹ jelentéseire is utalt, Thököly francia politikai kapcsolatait is figyelemmel kísérve. A francia–török együttműködés lehetőségét is számontartotta,⁹⁰ melyről 1685 decemberében az osztrák követőtől, Dr. Johann von Scherertől kapott háttérinformációt. III. János lengyel király brandenburgi udvarba küldött leveleinek tartalmáról is értesült, miszerint Thököly lecsendesítése érdekében

hierney einige Particular Briefe von nechst vorigen Post vermeldte dass der asmistirum mit Theleki geschlossen und was gute Hoffnung zur proponagotion das Friedens mit der Türcken vorhand seye welches zu wünschen were.”; VARGA: Thököly Imre esztendeje, 351–352.; OREL Géza: *Thököly diplomatiája 1681 juniusától 1686-ig*, Budapest, Pátria, 1906, 18.

⁸³ PAPP Sándor: Szabadság vagy járom? A török segítség kérdése a XVII. század végi magyar rendi mozgalmak idején, *Hadtörténelmi Közlemények*, 116. évfolyam, 2003/3–4, 652–664.; VARGA: *Válaszúton*, 20–34.

⁸⁴ Hessisches Staatsarchiv Marburg Reichstagrelationen 4e 1513 1682. okt. 23.

⁸⁵ KÁROLYI Árpád: Tököli a legújabb világitásban, *Budapesti Szemle*, 35. kötet, 1883, 1–18, 6.; VARGA: Thököly Imre esztendeje, 351.

⁸⁶ HHStA StA Ungarische Akten Spec. Fasc. 327. Konv c fol. 26–34. Az adatra Fazekas István hívta fel a figyelmet, ezúton is köszönöm. ACSÁDY Ignác: *Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657–1711)*, Budapest, Athenaeum, *A Magyar Nemzet története VII*, 1898, 364.

⁸⁷ GYULAI Éva: Thököly Imre ikonográfiája, in CINTULOVA, Erika – KUCEROVA, Marta (szerk.): *A Thököly nemzetség. Thököly Imre születésének 360. évfordulójára rendezett nemzetközi tudományos konferencia tanulmánykötete*, Késmárk, Késmárki Múzeum, 2018, 377–397.; G. ETÉNYI Nóra: Thököly Imre képe a korabeli Nyugat-Európában, in KÓNYA Péter (szerk.): *Thököly Imre. Élete és felkelése*, Presov, Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity, 2023, 33–57.

⁸⁸ HStAM 4 e 1518. 1684. március 10.

⁸⁹ BÁNLAKY József: *A magyar nemzet hadtörténete*, XVI. kötet, *A Rákóczyak, Zrinyiek és Thököly Imre első küzdelmeinek korszaka (1630–1682)*, Budapest, Grill Károly Könyvkiadó, [é. n.], 1928–1942.

⁹⁰ HStM 4 e 1525 Berichte, Relationen des hesse-kasselschen Gesandten d’Orville an den Reichstag mit Anlagen 1685 Sept-Dez. 1685. dec. 7.

lépett fel a lengyel uralkodó.⁹¹ D'Orville magyar arisztokrácia iránti érdeklődését jelzi 1684. január végi jelentése, melyben Zrínyi Ádám, amint ki is emelte, Zrínyi Miklós fiának az esküvőjét ismertette. Az ifjú Zrínyi Katharina Mária Lamberg grófnőt vette el, akinek testvérével együtt tanult Bécsben.⁹²

A hesseni követ jelentéseiben 1684-től, a Szent Liga megalakulását és a regensburgi fegyverszünetet követően a törököt kiűző háború hírei kerültek előtérbe bécsi beszámolók alapján, de augsburgi, nürnbergi nyomtatott híreket is begyűjtött. Amikor nem érkezett meg időben a császári udvarból posta, D'Orville a Franciaországot 1679 és 1688 között képviselő Louis Verjus Comte de Crécy követettől szerzett információkat. A Regensburgban nagy befolyással rendelkező Verjus⁹³ információi alapján arról számolt be, hogy Buda 1684-es ostrománál Lotharingiai Károly seregénél nincs megoldva a megfelelő ellátás, míg a Miksa Emánuel által irányított birodalmi segélyhadaké kielégítő.⁹⁴ 1684. november 3-i jelentésében már Windischgrätz követre hivatkozva erősítette meg a budai ostrom nehéz körülményeit.⁹⁵

A magyarországi hadszíntérről érkező hírekhez 1684-ben is mellékelte nyomtatványokat, így Johann Valentin Schultzs generális 1684. október 20-i olasz nyelvű jelentését.⁹⁶ Orville jelentésében többször panaszkodott a bécsi posta késésére.⁹⁷ 1685 januárjában és februárjában Johann Joachim d'Orville rezidens közvetlenül a Besztercebánya melletti táborból és az Esztergom környékén áttelelő sváb és bajor segélyhadaktól, sőt Sopronból is kapott híreket. Esterházy Pál nádor Lipót császárnak írt latin nyelvű memóriáléjának másolatát is csatolta.⁹⁸

D'Orville jelentéseiből is kitűnik, hogy a császárt 1685 februárjától haláláig, 1689 márciusáig képviselő új követ, Sebastian von Pötting (1628–1689) passauai püspök megjelenésével nagy változás kezdődött a bécsi nyomtatott hírek regensburgi hatásában.⁹⁹ Érsekújvár 1685. évi ostromáról Pöttingtől származó értesülésekre hivatkozva küldött friss híreket a hesseni követ.¹⁰⁰ 1685. június 25-én beszámolt róla, hogy a bécsi postával érkezett érsekújvári híreket Windischgrätz gróffal és a passauai püspökkel vitatta meg, hiszen tudni szeretete volna, hogy várható-e törökök részről

⁹¹ HStAM 4 e 1518 1684. január 31.

⁹² HStAM 4 e 1518 január 26.; HAUSNER Gábor: Zrínyi Ádám, in BENE Sándor – Uő. (szerk.): *Zrínyiek a magyar és horvát történetében*, Budapest, Zrínyi, 2007, 165–180, 175.; POLLEROS, Friedrich: *Die Kunst der Diplomatie: auf den Spuren des kaiserlichen Botschafters Leopold Joseph Graf von Lamberg (1653-1706)*, Petersberg, Imhof, 2010, 151.

⁹³ FRIEDRICH: *Drehscheibe Regensburg*, 69, 97, 105, 172, 183, 256–257.

⁹⁴ HStAM 4 e 1520 1684. október 2.

⁹⁵ HStAM 4 e 1520 1684. november 3.

⁹⁶ Relazione Della presa del forte Castello di Makovit Nell Ungheria Superiore fatta del Signore Marsciallo Conte Schulz li 14 di Ottobre 1684. Hessisches Staatsarchiv Marburg 4 e 1520 Reichstags Relationes cum Protecolli et Dictates de Anno 1684 2. 20. OKt. 1684.

⁹⁷ HStAM 4 e 1520 Reichstags Relationes cum Protecolli et Dictates de Anno 1684 2. 2. Okt. 1684.

⁹⁸ HStAM 4 e 1523 Reichstags Relationes et Protocolli et dictatus 1685. Jan–April. Relation 29. Jan. 1685., 22. Febr. 1685., 26. Febr. 1685.

⁹⁹ HStAM 4 e 1524 Berichte 1685 május – sept. 1685. május 18.

¹⁰⁰ HStAM 4 e 1524 Berichte 1685 május – sept. 1685. május 18.

nagy offenzíva. Jelentései is tükrözik, hogy 1685 augusztusától emelkedett a Regensburgban hozzáférhető kéziratos és nyomtatott bécsi beszámolók száma. Augusztus 10/20-án érkezett meg az Esztergom melletti csata híre, 13/23-án már nyomtatványt is továbbított a kettős táti és érsekújvári győzelemről, jelezve a zsákmányolt muníciót, majd augusztus 17/27-i levelénél mellékelte a táti csatáról készült hivatalos nyomtatott híradást, és Érsekújvár elfoglalásának részleteit ismertette, s a Jakob Lesslie gróf vezette seregek észéki sikereit,¹⁰¹ majd 27-én Eperjes blokádját. Szeptember 21-én az érsekújvári török zsákmányban talált, aranyozott kötésben lévő, különleges, héber nyelvű kéziratra hívta fel a figyelmet. Arról számolt be, hogy megtalálták Thököly Imre érsekújvári pasának küldött ajándékát, egy Augsburgban készítettett aranyozott asztalkát. A követ szerint az érsekújvári pasa a konstantinápolyi főmufti testvére, így Sejtán Ibrahim úgy rendelkezett, hogy ünnepélyesen vigyék holttestét Kanizsára.¹⁰²

Orville 1685. október 22-én Thököly váradi török elfogatásáról is tudósított. Jelentéseiből az is kitűnik, hogy nemcsak a Thökölyre, hanem az eperjesi, s kassai evangélikusokra vonatkozó híreket is folyamatosan figyelemmel kísérte. Eperjes bevételének körülményeiről szeptember 14-én adott hírt, majd október 15-i jelentéséhez csatolta Eperjes kapitulációjának kondícióit,¹⁰³ a feladási pontok közül kiemelve az evangélikus felekezet hitgyakorlásának kikötését.¹⁰⁴ Október 22-én Kassa átadását és Georg Friedrich württembergi herceg október 8/18-i kassai halálos sebesülését ismertette.¹⁰⁵ A kassai megállapodási pontokat december 8-i jelentéséhez mellékelte.¹⁰⁶ December 7-én Aeneas Caprara generális és Zrínyi Ilona munkácsi levélváltásáról számolt be.¹⁰⁷ D'Orville-t a brandenburgi követ tájékoztatta a kassai exulánsok helyzetéről, megfogalmazásban is visszautalva az 1674 utáni protestánsüldözésre,¹⁰⁸ a protestáns prédikátorok és iskolamesterek brandenburgi és szász városokba való menekülésére. A hessen-kasseli követ bécsi jelentések alapján számolt be részletesen az 1685. december 28-án Caprara tábornok és Johann Adam Weber által aláírt

¹⁰¹ HStAM 4 e 1524 1685. augusztus 10., 13., 17.

¹⁰² HStAM 4 e 1525 Berichte, Relationen des hessen-kasselschen Gesandten d'Orville an den Reichstag mit Anlagen 1685. 21. Sept. 1685.

¹⁰³ HStAM 4 1525 szept. 14.; KÓNYA Péter: A Thököly felkelés erődje: Eperjes. Eperjes szabad királyi város szerepe a Thököly felkelésben, in GEBEI Sándor (szerk.): *Az üstökös kegyeltje. Késmárki Thököly Imre (1657-1705)*, Hajdúszoboszló, Hajdúszoboszló Város Önkormányzata, 2010, 159–175.

¹⁰⁴ HStAM 4 e 1525 1685. október 15.

¹⁰⁵ HStAM 4 e 1525 Berichte, Relationen 26. Okt. 1685.; G. ETÉNYI Nóra: Athleta Christi új imázsa a visszafoglaló háború propagandájában. Georg Friedrich württembergi herceg halála Kassán 1685-ben, in BUBRÁK Orsolya (szerk.): *„Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*, Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet – Gondolat Kiadó, 2010, 107–127.

¹⁰⁶ Resolutio Super puncta et Articulos ab comissis Cassoviensibus exhibita Articuli Cum infra scriptoris obsessa Civitatis Cassoviensis cum in fide emissi plenipotentiaris super deditione dicta civitatis sub hodierno dato infra scripto conclusis. Caprara, Johannes Adam Weber, Stephan Gezy.

¹⁰⁷ Copia Lit.a Principissa Ragozi Dno Marsch. Caprara Scriptarum Datum in Arce Munckacz die 11/21 Nov. 1685.

¹⁰⁸ HStAM 4 e 1525 Berichte, Relationen des hessen-kasselschen Gesandten d'Orville an den Reichstag mit Anlagen 1685 1685. Sept.- Dez.

kassai kapitulációs pontokról.¹⁰⁹ D'Orville a sváb segélyhadak felső-magyarországi teleléséről 1686. januárban és februárban közvetlen híreket kapott.

D'Orville többször beszámolt a birodalmi gyűlésen és Frankfurt am Main nagy könyvvásárain egyre nagyobb számban megjelenő, felekezeti és politikai botrányt okozó pasquillusokról. 1686 februárjában utalt arra, hogy új mandátum tiltotta a katalógusban előzetesen megjelentetett kiadványokon túl más nyomtatványok árusítását. Az 1685-től újból fellendülő franciaellenes és felekezeti konfliktusokat elemző pamfletháborúban a magyarországi protestánsok 1670-es évekbeli üldöztetését megörökítő nyomtatványok jelentek meg újra. Egy Wittenbergben közzétett traktátus mellett D'Orville 1686 februárjában Wolfgang von Schmettautól, aki ekkor már Brandenburg hágai követeként tevékenykedett, a soproni evangélikusok helyzetéről szóló beszámolórról is beszerzett egy másolatot Regensburgban. Kollonich Lipót érsekké kinevezéséről is jelentést küldött Hessen-Kassel regensburgi követe, majd arról is, hogy soproni és pozsonyi evangélikusok Kollonich érsek térítési politikája ellen tiltakoznak.

Az 1687-ben ismét a török feletti győzelmek hírei domináltak D'Orville jelentéseiben. A követ a velencei győzelmekről nemcsak leírást, hanem nürnbergi emlékérmét is küldött.¹¹⁰ A pozsonyi országgyűlés kapcsán I. József koronázásáról sokféle német és latin beszámolót mellékel, a ceremónia szakrális helyszíneitől a lakoma ülésrendjéig sokoldalú képet nyújtva. D'Orville 1688. március 6-i jelentésében I. József 1687. december 9-i magyar koronázására vonatkozó emlékérem továbbítását ígérte.¹¹¹

Antonio Caraffa császári tábornok által prominens evangélikus eperjesi polgárok ellen indított vizsgálatról kevés információ szerepel a jelentéseiben, miközben még a katolikus bajor követ, Ferdinand Stoiber is kritikusan számolt be bécsi jelentéseiben az 1687 februárjától Antonio Caraffa által leleplezett állítólagos Thököly-párti összeesküvésről. 1687 tavaszán Georg Sigmund Richter nürnbergi követ több nyomtatott relációt is továbbított Regensburgból az eperjesi vérsztörvényszék működéséről. 1687. március 10-i¹¹² és március 15-i jelentésében¹¹³ is szerepelt egy-egy kétoldalas beszámoló az eperjesi polgárok, Zimmermann Zsigmond, Keczer András és Bara-

¹⁰⁹ HStAM 4 e 1525. 1685. dec 20. Nebst dem jenigen so die heutigen Wiener Post sub B. mitgebracht habe auch die Caschauische Accord puncten... Resolutio Super puncta et Articolas ab comissis Cassoviensibus exhibita Articuli..

¹¹⁰ A visszafoglaló háború gazdag éremanyagáról: G. HÉRI Vera: *A törökellenes háborúk emlékérméi. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményi katalógusa*, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2009, 93–110.; SCHUMANN: i. m., 325–339.

¹¹¹ HStAM 4 e 1532 1688. március 8. Ist eine anderwerthe Medaille wegen der Königl. Ungarische Crönung herauskommen so beykommend gehorsamtb mit einschicken sollen.

¹¹² StAN Reichstagsakten 317 (1687 Febr. - Jun) f. 51 10. Marc. 1687. „Aussführliche Verlauff dess am 5 dieses Monat Marty 1687 in der Statt Eperies wider die vier Hungarische Maleficanten vollgezogenen Urthels Anno 1687 den 15 Marty.”

¹¹³ StAN Reichstagsakten 317 (1687 Febr. - Jun) f. 65. „Aussführliche Verlauff dess am 5 Monats Martii 1687 in der Statt Eperies wider vier Hungarische Maleficanten vollgezogenen Urtheils.”

nyai Ferenc március 5-i kivégzésről. Az eperjesi polgárok elleni perről kevés nyomtatvány jelent meg, müncheni hetilapok és frankfurti vásári füzetek tudósítottak a politikainak és nem felekezetinek tekintett krízisről.¹¹⁴ Richter az eperjesi vizsgálatról és kivégzésekről valószínűleg egy hetilap mellékletét küldhette. A hesseni követnek ugyanakkor 1688-ban bizalmas értesülései voltak a Badeni Herman által Caraffával szemben elrendelt vizsgálatról.¹¹⁵ D’Orville a brandenburgi követtől, Schmettautól kapott tízoldalas jelentést másolt le a magyarországi evangélikusok helyzetéről. 1688. május 7-én Székesfehérvár bevételének gyors híre, majd május 17-én a blokád és a kapituláció részletesebb leírása szerepelt a jelentésben, mellette nyomtatványként a Bécsben kiadott legújabb Policey Ordnung.¹¹⁶ 1688 tavaszán több, velencei győzelmekről tudósító nyomtatványt mellékel.¹¹⁷

Bár D’Orville 1688. decemberi halálával a hessen-kasseli követ személye is változott, mégis elsősorban a francia hadsereg támadása s a katonai-politikai erőviszonyok átalakulása miatt tolódtak el a tematikai hangsúlyok 1689-től a nyugati hadszíntér hírei irányába.

Hessen-Kassel felkészült regensburgi rezidensének beszámolóí bizonyítja, hogy bár a török háború és a Thököly-felkelés felszámolásának manifeszt nyomtatott hírei részben „eltakarták” a politikailag kényesebb felekezeti kérdéseket az 1680-as években, mégis a kevésbé nyilvános háttértárgyalások és kéziratoss diplomáciai hírekben markánsan megjelentek a regensburgi birodalmi gyűlésen a Magyar Királyság belpolitikai erőviszonyainak változásai s a városi evangélikus közösségek szűkülő lehetőségei.

¹¹⁴ G. ETÉNYI Nóra: Politikai diskurzusok 1687-ben – nyomtatványok és követjelentések tükrében, in KÓNYA, Péter – KÓNYOVÁ, Annamária (eds.): *Caraffa 330, 1687-2017. Študie k dejinám Prešovského krvavého súdu / Tanulmányok az Eperjesi véstörvényesség történetéhez*, Prešov, Vydavateľstvo Presovskej Univerzity, 2018, 105–134.

¹¹⁵ HStAM 4 e 1532 Berichte des hessen-kasselschen Gesandten Johann Joachim d’Orville vom Reichstag zu Regensburg, 1688. Januar-May 1688. Januar 16.

¹¹⁶ HStAM 4 e 1532. 1688. május 7./május 17. Was heutige Wiener Ordinari absonderlicher wegen Übergebung Stuhlweissenburg mit gebracht hatt gehet sub lit E. nechst der getrucket policey Ordnung sub F. hierbey. Anno MDCLXXXVI. Apr. 28.

¹¹⁷ HStAM 4 e 1532. Francesco Morosini Decreto 1688. április 3.

The information value of a hidden social network – The situation of the Lutherans in Hungary as described in the reports of Johann Joachim d'Orville (1633–1688) resident of Hesse-Kassel at the Perpetual Diet of Regensburg

Between 1671 and 1681, during the period when Leopold I sought to establish absolute rule, the multifaceted crisis of the Protestant communities in Hungary was intensely debated in the international public sphere, particularly in the printed political discourse of the Holy Roman Empire. The reports of Johann Joachim D'Orville (1633–1688), diplomat representing the principality of Hessen-Kassel at the Imperial Diet of Regensburg, prove that the issue of Hungarian Protestants was prominently and diversely present in the political discourse of the Holy Roman Empire, not only during the open religious conflict of the 1670s, but also in the 1680s, during the great trials of the war against the Ottoman Empire. The resident of Hessen-Kassel in Regensburg had a wealth of information about the political significance of the 1681 Diet of Sopron, the role of Palatine Pál Esterházy, the negotiations with Imre Thököly, and the actions of Lipót Kollonich (1631–1707), the later cardinal and archbishop, then bishop of Veszprém, against the Protestants. The Hessian envoy also observed Kollonich's role in his chamber presidency, which brought about major changes in the everyday life of the free royal cities.

D'Orville's secretary, Niklas Wilhelm Göddäus (1646–1719), continued to report regularly on the situation of Lutherans in Hungary after the 1681 Diet, based primarily on information obtained from Lutherans in Sopron. Justus Eberhard von Passer (1652–1733), later ambassador of Hessen-Darmstadt to Vienna in 1692 and 1704, may have helped him obtain information, as he had a multifaceted view of life in the imperial city and also had substantial knowledge of the political situation in Hungary. D'Orville received reliable information from Johann Jonas Schrimpf, the chargé d'affaires of Hessen-Kassel in Vienna, who served as an agent and then as a resident in Vienna between 1649 and 1696.

The reports of Hessen-Kassel's well-informed resident in Regensburg prove that although the printed news of the Turkish War and the suppression of the Thököly uprising partly "obscured" the more politically sensitive confessional issues in the 1680s, the changes in the internal political balance of power in the Kingdom of Hungary and the shrinking opportunities for urban Lutheran communities were clearly evident in less public background discussions and in diplomatic reports in manuscript form.

Keywords: Johann Joachim D'Orville, printed weekly newspapers, manuscript news flow, imperial assembly, evangelical sense of belonging

Egy rejtett kapcsolatrendszer információértéke – A magyarországi evangélikusok helyzete Johann Joachim D’Orville (1633–1688) Hessen-Kassel rezidensének regensburgi birodalmi gyűlésről küldött jelentéseiben

1671–1681 között, I. Lipót nyílt abszolutizmusra törekvő hatalomgyakorlása időszakában a magyarországi protestáns közösségek sokrétű krízise intenzíven jelent meg a korabeli nemzetközi nyilvánosság előtt, különösen a Német-római Birodalom nyomtatott politikai diskurzusaiban. A Johann Joachim D’Orville (1633–1688), Hessen-Kassel fejedelemségét a regensburgi birodalmi gyűlésen képviselő diplomata követjelentései bizonyítják, hogy nemcsak az 1670-es évek nyílt felekezeti konfliktusa idején, hanem az 1680-as években, az Oszmán Birodalom elleni háború nagy erőpróbái alatt is hangsúlyosan és sokrétűen jelen volt a magyarországi protestánsok ügye a Német-római Birodalom politikai diskurzusaiban. Hessen-Kassel regensburgi rezidense sokrétű információkkal rendelkezett az 1681-es soproni diéta politikai jelentőségéről, Esterházy Pál nádor szerepéről, Thököly Imrével való tárgyalásokról, s Kollonich Lipót (1631–1707), a későbbi bíboros és érsek, ekkor bécsújhelyi püspök protestánsokkal szembeni fellépéséről. A hesseni követ figyelte Kollonich szerepét a szabad királyi városok mindennapjaiban nagy változást eredményező kamarai elnöksége kapcsán is.

D’Orville s titkára, Niklas Wilhelm Göddäus (1646–1719) az 1681-es országgyűlést követően is rendszeresen jelentettek a magyarországi evangélikusok helyzetéről, a hitgyakorlás lehetőségeiről, elsősorban soproni evangélikusoktól szerzett hírek alapján. Az információszerzést segíthette Justus Eberhard von Passer (1652–1733), Hessen-Darmstadt későbbi, 1692-es és 1704-es bécsi követe, aki a császárváros életéről nyújtott sokoldalú kép mellett a magyarországi politikai viszonyokról is érdemi ismeretekkel rendelkezett. D’Orville megbízható értesítéseket kapott Hessen-Kassel bécsi ügyvivőjétől, Johann Jonas Schrimpftől, aki 1649 és 1696 között tevékenykedett Bécsben ágensként, majd rezidensként.

Hessen-Kassel felkészült regensburgi rezidensének beszámolóí bizonyítják, hogy bár a török háború és a Thököly-felkelés felszámolásának manifeszt nyomtatott hírei részben „eltakarták” a politikailag kényesebb felekezeti kérdéseket az 1680-as években, mégis a kevésbé nyilvános háttértárgyalásokon és kéziratos diplomáciai hírekben markánsan megjelentek a birodalmi gyűlésen a Magyar Királyság belpolitikai erőviszonyainak változásai, s a városi evangélikus közösségek szűkülő lehetőségei.

Kulcsszavak: Johann Joachim D’Orville, nyomtatott hetilapok, kéziratos híráramlás, birodalmi gyűlés